

## A Széchényi Könyvtár legszebb illuminált olaszországi ősnymotatványai

SOLTÉSZ ZOLTÁNNÉ

A nyomtatott könyvek festett iniciálékkal, keretekkel való díszítése Olaszországban és Németországban terjedt el leginkább. Európa más területeiről jóval kevesebb illuminált ősnymotatvány maradt fenn. Angliában szinte szokássá sem vált, Hollandiában és Spanyolországban pedig a fametszetes könyvdíszek korai alkalmazása miatt szorult háttérbe a nyomtatott könyvek illuminálása.<sup>1</sup>

Németország és Itália XV. századi könyvtermésének is csak kis hányada kapott művészi értékű festett díszítést. A nagy példányszámban előállított nyomtatott könyvek többségét a rubrikátorok látták el egyszerű kék-vörös iniciálékkal, számos kötetben pedig napjainkig üresen maradt az iniciálék számára kihagyott hely. Művészi gonddal kivitelezett miniatúrák és keretlécek rendszerint csak a mecénások, vagy bibliofil hajlamú előkelőségek példányaiba készültek.

Az Országos Széchényi Könyvtár legtöbb illuminált ősnymotatványát is csupán iniciálék, szerényebb keretlécek díszítik. A több mint 1700 ősnymotatvány-példányt magábanfoglaló gyűjteményben azonban jó néhány gazdagon és izléseesen illuminált könyv is van. A legszebb kiállítású kötetek Olaszországban nyomtatott és kifestett ősnymotatványok.

Ritka becsű Olaszországban illuminált ősnymotatvány *Nicolarus de Ausmo Supplementum Summae Pisanellae* című munkájának 1473-ban *Wendelin von Speyer* velencei nyomdász műhelyében nyomtatott és *Mátyás király* számára díszített példánya.<sup>2</sup> A folio alakú, 342 levélből álló kötetet 1 iniciálé és 1 lapszédísz ékesíti. A nyomdász gazdagabb díszítést szánt kiadványának: minden fejezet elején több sorra terjedő üres helyet hagyott a befestendő iniciálék számára. A fejezetek élére tervezett iniciálék azonban nem készültek el.

A szövegkezdő levél recto oldalán levő Q iniciálé (37×37 mm) arany alapra festett mályva színű betű; belsejében kék alapon kettős zöld levélke mályva színű nyolcszirmú virágot fog közre. Az iniciáléhoz gazdag aranyozású lapszédísz csatlakozik, melyben a lila, zöld, kék színű húsos leveleket apró virágok, arany tallérok és csipkeszerű tollrajz- ornamentika veszi körül.

A két szöveghasáb között babérlevelekből font s közepén mályva színű levélkével élénkített pálcstag húzódik. A pálcstag a lap felső szélén húsos, tulipán alakba rendezett levelekből és tollrajzzal övezett arany tallérokban álló díszítésben végződik. Az alsó lapszélen ugyanezek a motívumok két

szimmetrikus elhelyezésű, csúcsára állított négyszögű mezőt zárnak közre. A baloldali bordó mezőben *IV. Sixtus* pápa címere van: kék címerpajzsban arannyal festett, ötgyökerű tölgyfa, melynek törzséből 2—2 makkokkal terhelt aranyág ágazik ki. A pajzsban pápai arany tiara nyugszik, fehér szalagját 2—2 kereszt díszíti. A jobboldali kék mezőben levő *Mátyás* címer erősen sérült. A négyelt címerpajzs bal felső mezejét 8 ezüst és vörös pólya szeli át; a jobb felső mezőben égőpiros alapon a kettősfarkú cseh oroszlán ágaskodik. A harmadik és negyedik mező teljesen elmosódott. A múlt század végén azonban még pontosan kivehető volt a harmadik mezőben az arany gyűrűt tartó holló.<sup>3</sup>

A díszítéseket — a címerek tanúsága szerint — *IV. Sixtus* pápa készítette *Mátyás* király számára. *Mátyás* és a szentszék kapcsolata nem volt zavar mentes; *IV. Sixtus* azonban értékelte *Mátyás* uralkodói nagyságát. A kettőjük címerével díszített könyvajándékkal is bizonyára *Mátyás* iránti nagyrabecsülését kívánta dokumentálni.

Az ősnymotvány festett iniciáléja és lapszédíszje a XV. század végi velencei kódexfestés modorában készült. A díszítések felépítése, ornamentikája, színhatása egyaránt velencei mesterre utal. A kivételes rendeltetésű kötetet tehát valószínűleg nem sokkal a mű megjelenése után — 1473—1474-ben — velencei minátor illuminálta.

Három Itáliából származó ősnymotvány díszítése a *maniera humanistica* néven ismeretes modorban készült. A díszítés alapeleme szalag, vagy indafonat, mely Itália különböző területein más formában jelentkezik. A legpompásabb változatnál arany alapon ívelődik a különböző színű szalagok fonadéka. Gyakoribb azonban az a díszítési mód, amelynél zöld, kék, vörös, sárga — olykor apró pontokkal teleszórt — alapon fehér szalagfonat húzódik. A *maniera humanistica* a XV. század második felében az olaszországi kódexfestés legkedveltebb formája volt; a stílus legszebb emlékei Firenzéből valók. A firenzei miniátorok szinte kifogyhatatlan leleményességgel aknázták ki e díszítés összes lehetőségeit: puttókat, madarakat, keretbe foglalt arcképeket festettek a fonatok közé.

Az Országos Széchényi Könyvtár három ősnymotványát e stílus római, illetőleg velencei változata díszíti. *Thomas de Aquino* 1470-ben Rómában Konrad *Sweynheym* és Arnold *Pannartz* nyomdájában megjelent *Catena aurea*jának Széchényi könyvtári példányát római miniátor illuminálta<sup>4</sup> Ez az *Apponyi Sándor Hungarica-gyűjteményéből származó*, nagy gondattal kiállított példány csonka; a *Catena aurea*nak csupán a második részét foglalja magában. Külön említést érdemel a kötet elejére kötött három levél, mely a mű kiadója, Giovanni Andrea *Bussi* aleriai püspök ajánlását tartalmazza.<sup>5</sup> A magyar vonatkozásai miatt is érdekes ajánlás az ősnymotvány legtöbb példányából hiányzik.

A kötet díszítése I festett címlapkeretből és I iniciáléval egybekötött lapszédíszből áll. A címlapkeret az ajánlást követő szövegkezdő levél rectóját díszíti; a bal oldali léchez arannyal festett I iniciálé csatlakozik. A keretben sárga pontocskákkal teleszórt zöld, vörös, arany alapon fehér indadísz húzódik. A felső és baloldali lécekből az indák fonattá szövődnek, másutt stilizált levelekben végződő, szeszélyesen hurkolódó bonyolult díszítést képeznek. Az alsó keretléc közepén zöld babérkoszorú Bernardo

Super Euangelio Sancti Luce  
Continuum Sancti Thome.

Nitez cetera incarnandis Xpisti mysteria que Elias Propheeta diligenter & aperte prenuntiat: dicit: Induam celos tenebris: & factum ponam operimentum eorum. dominus dedit mihi linguam eructantem ut sciam sustinere eum qui lapsus est uerbo: Erigit mane: mane erigit mihi aurem: ut audiam quasi magistrum. Ex quibus uerbis & accipere possumus Euangelii scdm Lucam materiam modum scribendi: finem: & conditionem scriptoris. AVGVST. de consensu Euangelist. Lucas enim circa sacerdotali domini sapientia atq; personam magis occupatus uisetur: Unde per uisum significatur est: propter maximam uisionis Sacerdotis. AMBROSIO. Visus. n. sacerdotalis est uisus: unde bene obgruit uisus hic Euangelii liber qui a sacerdotibus inchoatur. & obliuiscunt in uisulo: qui omnia peccata suscipit pro totius mundi uita & immolatur. & ipsa uisus immolatione Lucas istlo quodam plene discit. GLOSA. Quia igitur passionem Xpisti principaliter exponere Lucas intendit: huius Euangelii materia significari potest in eo q; dicit. Induam celos tenebris & facti ponam operimentum eorum: Nam ad litteram in passione Xpi tenebre facte sunt. & in discipulis factis obliuiscuntur. HIERO. super Elias. Et Xpistus despectus erat & ignobilis quando pendeat in cruce. & abiectionis est uisus eius atq; despectus ut humano corpore diuina potentia celaret. HIERONY. Si. mo. autem in Luce tam in Euangelio q; in actibus Apostolorum compior est & seculari redolere eloquia. Unde subdit. Dominus dedit mihi linguam eructantem. AMBROSIO. Nam licet scriptura diuina mundane euacuet sapientie disciplinam: q; in maiore fuerat uerborum ambitu: q; reru ratione subnixis sit: Tam si quis in scripturis diuinis ena illa que imitanda illi parat: querat: inueniet. Sanctus enim Lucas uelut quendam historiam ordinem tenuit: & plura nobis gestorum diu miracula reuelat. Ita in ista sapientie uirtute Euangelii ipsius complectentur historia. Quod enim precellentis ad sapientiam naturalem: q; spiritum sanctum creatorem etiam dominice incarnationis extantile referant: Docet moralis in eodem libro: quemadmodum saltem. amare inimicum debeam. Docet etiam rationalis cum lego: quoniam qui fidelis est in minimo: & in magno fidelis est. EVSEBIUS super Ecclesiastica historia. Illego genere quidem Antiochenus. arte medicus. scdm hanc medicinam quam ex Apostolorum uel sonerare uel tradidit suscepit: Duos nobis medicinali libro: quibus non corpora sed anime curentur res plicuit. Unde sequitur. Visum sustinere eum qui lapsus est uerbo. HIERONY. super Elias. Dicit enim se a domino accepisse sermone: quoniam lapsus errantemq; populi sustinere & reuocet ad salutem. GRECV. expolitor. Cum autem Lucas bone indolis esse & capacitate sitentis & grecorum scientiam obsecutus est. Grammaticam siquidem atq; poelin adeptus perfecte. Rhetoricam autem & persuadendi leporem assecutus ad plenam neq; philosophie numeribus caruit. Deniq; & medicina acquirit. Et quoniam nature uelocitate sanis de humana gustauerat sapientia: ad alioru conuolat. Accidit igitur ad Iudeam & uisibiliter & uerbo tenus Xpm adit. Cumq; uentrat cognoscere: uerba efficitur Xpisti discipulus. plurimu magistro comoratus. GLOSA. Unde subditur. Erigit mane quasi a uisitate ad secularem sapientiam. Mane erigit mihi aurem ad diuina. Ut audiam quasi magistrum saltem ipm Xpm. EVSEBIUS.

*Eroli* bíboros címerét zárja közre. A címer fehér tollrajzzal borított kék alapból emelkedik ki s vörös és ezüst mezőkre van osztva. A felső vörös mezőben 2, az alsó ezüst mezőben 1 hárslevél van; a címer felett vörösszínű bíboros kalap. A díszítés tehát a Narniból származó Bernardo *Eroli* bíboros számára készült, aki előbb Spoleto püspöke, majd 1458-tól a Santa Sabina nagy tudósként tisztelt bíborosa volt.<sup>6</sup> A kötet [186a] levelén iniciáléval egybekapcsolt, hasonló kivitelű lapszédísz húzódik.

*Thomas de Aquino Catena aurea*jának Bernardo *Eroli* bíboros számára díszített példányát nem sokkal a mű megjelenése után, az 1470-es évek elején római miniátor illuminálta. Az átlagosnál gondosabb kivitelű festett díszítés sok helyen megsérült, megfakult.

Változatosabb felépítésű, üdébb színhatású címlapkeretek díszítik a Széchényi Könyvtár egyik feltűnően szép kiállítású velencei ősnymatványát. A folio alakú, vaskos kötet *Livius Historiae Romanae decades* című munkájának olasz nyelvű kiadása mellett Leonardo *Bruni La guerra punica* című művét foglalja magában s 1478-ban Antonio *Miscomini* velencei nyomdásznál jelent meg.<sup>7</sup>

Az ősnymatványban 3 iniciáléval egybekapcsolt keretdísz s 1 szerényebb festett iniciálé van. A keretek felépítése azonos: fent és baloldalt keskenyebb, a lap alján szélesebb lécc húzódik, melyet arany, kék, bordó és zöld színű alapon végighúzódo fehér indadísz tölt ki. Az alsó lécben a húsos levélkékkal borított indák csigavonalban hurkolódnak. A szövegkezdő lapon (a 2a) zárt keretet alkot a díszítés, a másik két keretdísz csak három oldalra terjed. Az első keretdísz (a 2a lap) alsó léccében zöld babérkoszorú van, melybe a tulajdonos címerét szánta a miniátor. Mindhárom kerethez indafonatra festett, arany iniciálé csatlakozik.

Az ősnymatvány díszítése 1480 körül Velencében készült. A *maniera humanistica* észak-olaszországi jellegzetességei e keretdíszeken is megmutatkoznak. Az inda vastagabb, mint Firenzében, vagy Dél-Itáliában s különösen erős törzsből indul ki; az elágazásoknál finoman sávozott gyűrű veszi körül az indát.

Hasonló stílusú fonatos iniciálék díszítik C. *Plinius Secundus Historia naturalis* című munkájának 1472. évi Nicolas *Jenson*nál megjelent velencei kiadását.<sup>8</sup> A példány csonka: az első ív hiányzik s így éppen a szövegkezdetnél szokásos s feltételezhetően itt is meglévő gazdagabb díszítésről nem tájékozódhatunk. A kötetben 28 nagyméretű iniciálé maradt fenn. A másodikkönyv elején levő iniciáléhoz két oldalra terjedő lapszédísz csatlakozik. A felső lapszédísz a könyv körülvágásakor elpusztult.

A kötetben a következő iniciálék maradtak meg:

c 1a lap: M inic. (65 × 90 mm); d 6b lap: H inic. (64 × 75 mm); e 5a lap: T inic. (66 × 74 mm); g 1a lap: P inic. (68 × 70 mm); h 3a lap: M inic. (68 × 80 mm); i 4a lap: A inic. (57 × 62 mm); k 4a lap: A inic. (70 × 74 mm); l 3a lap: S inic. (70 × 70 mm); m 3b lap: R inic. (70 × 68 mm); n 6a lap: A inic. (67 × 80 mm); o 2b lap: H inic. (72 × 75 mm); o 8b lap: E inic. (70 × 74 mm); p 4b lap: O inic. (77 × 77 mm); p 10b lap: P inic. (71 × 75 mm); r 3b lap: N inic. (68 × 77 mm); v 1b lap: S inic. (75 × 75 mm); z 1a lap: C inic. (70 × 70 mm); z 9a lap: C inic. (70 × 78 mm); (6b lap: D inic. (70 × 80 mm); (5b lap: I inic. (72 × 72 mm); R 3b lap: S inic. (77 × 76 mm); aa 8a lap: D inic. (72 × 76 mm); dd

1b lap: M inic. (68×74 mm); dd 9a lap: A inic. (70×72 mm); ff 3b lap: M inic. (70×74 mm); ; gg 4b lap: P inic. (72×75 mm); hh 5b lap: M inic. (76×76 mm); ii 7b lap: L inic. (74×77 mm).

Az iniciálékát 1472 körül velencei miniátor festette. *Plinius Historia naturalis*ának ugyanez a kiadása a bécsi Nationalbibliothekban is megvan<sup>9</sup> s a bécsi példányt a budapesti kötet iniciáléival azonos jellegű iniciálék díszítik. A két példány iniciáléiban a színezés és a részletek kidolgozása is megegyezik. Mindkét példány iniciáléiben a betűtestet sárga, illetőleg fekete vonal határolja s az azonos színekkel festett alapon apró sárga pontocskák vannak elszórva. A meglehetősen vastag indák mindkét kötetben bonyolult spirálalakban hurkolódnak s az indákból húsos stilizált levélkéek ágaznak ki. Az iniciálék szembetűnő megegyezése alapján bizonyosra vehető, hogy az 1472. évi *Jenson-féle Plinius*-kiadás budapesti és bécsi példányát ugyanaz a velencei miniátor díszítette.

A XV. század végi velencei kódexfestés egészen más stílusú, szerény emlékei maradtak fenn a Könyvtár egyik rendkívül ritka ősnymtatványában, az 1484-ben a velencei *Ratdolt* nyomdában megjelent *Breviarium Zagrabienne Széchényi Ferenc* gyűjteményéből származó hártypéldányában.<sup>10</sup> A nyolcadretű, terjedelmes kis kötet csonka s ami még sajnálatosabb, leveleit valószínűleg a mai aranyozott bordó maroquinkötés készítésekor körülvágták. A keret- és lapszédíszek a körülvágás következtében megsérültek: az A 1a lap felső szélén végigfutó díszítést pl. teljes egészében levágták.

A *Breviarium*ban 1 festett keret, 3 lapszédísz és 44 iniciálé maradt fenn. A *Psalterium* kezdetét (A 1a lap) nagyobb méretű iniciálé és festett keret díszíti. A keret szimmetrikus elhelyezésű, szívalakú zöld levélkékből, bordó-kék színű stilizált virágokból, tollrajzzal körülvelt apró aranytallérokából áll. Az alsó lécz közepén zöld babérkoszorú van, címer nélkül. Az arany alapra festett B iniciálét belülről vastag sárga vonal határolja; belsejében kék alapon sárga vonaldísz húzódik. Az iniciáléből bordó színű, tagolatlan húsos levelek ágaznak ki a lapszélre.

A Széchényi Könyvtár *Breviárium*ának három lapszédísz (a 1a, t 1a és aa 1a lap) a *Psalterium* kezdeténél levő kerettel azonos modorban készült. Ugyanezek a lapokon az előzőhöz hasonló stílusú, arany alapra festett, díszesebb iniciálé van. A *Breviárium* további 41 iniciáléja szerényebb kiképzésű; hozzávetőleges méretük 22×22 mm. A *Breviárium* következő lapjait díszíti ilyen egyszerűbb — rendszerint fehér tollrajzzal borított kék, zöld, vagy bordó színű alapra festett arany-iniciálé:

st 1a lap: S inic.; A 10a lap: D inic.; B 3a lap: D inic.; B 12a lap: S inic.; C 5b lap: E inic.; C 10b lap: C inic.; D 4a lap: D inic.; D 5b lap: D inic.; D 10b lap: L inic.; E 1a lap: C inic.; E 3a lap: B inic.; E 10b lap: P inic.; F 3a lap: H inic.; F 6b lap: N inic.; F 10b lap: S inic.; F 12a lap: S inic.; G 1b lap: V inic.; G 3b lap: P inic.; G 6b lap: P inic.; G 7b lap: O inic.; G 8a lap: Q inic.; b 8b lap: A inic.; c 6a lap: C inic.; c 8b lap: S inic.; k 7a lap: S inic.; k 9b lap: P inic.; m 6a lap: P inic.; m 11b lap: D inic.; n 5b lap: O inic.; n 8b lap: D inic.; 2 1a lap: S inic.; 8 11b lap: S inic.; 11 5b lap: E inic.; aa 1b lap: E inic.; aa 4b lap: Q inic.; aa 6b lap: H inic.; aa 9b lap: S inic.; aa 12a lap: S inic.; bb 5b lap: V inic.; cc 6a lap: E inic. (kifestett fametszet).

A *Breviárium* A 1a lapján levő iniciálé és keretdísz közeli rokonságot

mutat a bécsi Nationalbibliothekben őrzött *Breviárium patriarchale* festett díszítésével. A bécsi *Breviáriumot* 1481-ben Franz Renner velencei nyomdász adta ki s nem sokkal megjelenése után velencei miniátor díszítette.<sup>11</sup>

Gazdagon illuminált példányt őriz a Könyvtár *Hieronymus Epistolae*jának 1476-ban Antonio *Miscomini* velencei nyomdásznál megjelent kiadásából is.<sup>12</sup> Az ízlésesen díszített ősnymtatvány az előzéklapon levő nyomtatott exlibris tanúsága szerint *Vimercati Sozzi* Pál gróf (1801—1883) tulajdona volt.<sup>13</sup> *Vimercati Sozzi* Pál bergamói könyvtára és éremgyűjteménye szétszóródott. A gyűjtemény több kötete a neves könyvgyűjtő, genealógus és történész, *Nagy Iván* balassagyarmati könyvtárába, majd a balassagyarmati múzeumba s onnan az Országos Széchényi Könyvtárba került.

A folio alakú kötetben két nagyméretű pompás iniciálé és lapszédísz van. A díszítések az 1470-es évek végén Velencében készültek. A lila tollrajzzal körülvett kék, illetőleg vörös kezdőbetűket a rubrikátor festette.

A szövegkezdő lap (a 1a) nagyméretű (126 × 105 mm) P iniciáléja tömör arany alapra készült. A betűtest mályva színű, s égővörös, kék, zöld levelek ágaznak ki belőle. Az iniciálé belsejében a pusztában vезeklő *Hieronymus* térdelő alakja látható. Olaszországban a XIV. század második felétől kezdve igen népszerűek a *Hieronymus*-ábrázolások. Három ikonográfiai típus ismeretes, mely a kardinális, a szentírás-fordító, illetőleg a vezeklő *Hieronymust* mutatja be. Az utóbbi típus a XV—XVI. századi grafikai műveken terjedt el s vált széles körben kedveltté.<sup>14</sup> Ősnymtatványunk szövegkezdő iniciáléja is ezt a típust követi: *Hieronymus* fakereszt előtt térdel, testét mellén nyitott, sűrű redőkben aláomló köntös fedi, jobbában kódarab, fejét arany glória övezi, háta mögött fekvő oroszlán, bíborosi kalapja egy karcsú fára van akasztva, mely a kereszttel szemben a kompozíció szimmetrikus felépítését, egyensúlyát biztosítja. A háttérben folyó s lankás hegyvonulat húzódik. A finom, arany vonalakkal mintázott lírai hangulatú tájképi környezetből plasztikusan, testi valóságban emelkedik ki *Hieronymus* alakja. Ugyanezt a típust követő s részleteiben is sok hasonlóságot mutató miniatura díszíti a Chantilly-i könyvtár *Hieronymus Epistolae* kéziratát (XIV. A. 13.), melyet ősnymtatványunkkal közel egyidőben ugyancsak felső-olaszországi miniátor készített.<sup>15</sup>

A három oldalra terjedő lapszédíszben húsos levélkéek, égővörös, lila, kék virágok és aranytallérok váltakoznak. Az elszórt motívumok között barna tollrajzos ornamentika húzódik meg. A szimmetrikus felépítésű felső és alsó lécet arany alapra festett kék és mályva színű babérlevelekből álló pálcatag köti össze. Az alsó léc közepén — két bőségszaru között — babérszorú van, befejezetlenül maradt címerpajzsral.

A kötet második díszített lapján (A 2a) azonos stílusú, két oldalra terjedő színpompás, üde keretléc húzódik. Az arany alapra festett, nagyméretű (78 × 82 mm) M iniciálé belsejében ultramarinkék alapon háromszög alakban fehér pontocskák ismétlődnek. A mályva színű betűtestet húsos kék-zöld levelek, égővörös eprek élénkítik.

A lapszédíszek a könyv körülvágásakor erősen megsérültek. A mai állapotból éppen csak következtetni lehet a lapszédíszek eredeti szépségére.



Gazdagon díszített kötet *Váradi* Péter kalocsai érsek *Esztergomi Missale*ja is. *Váradi* Péter korának egyik legműveltebb magyar főpapja, *Vitéz* János és *Janus Pannoninus* után a Mátyás-kori humanizmus legfontosabb alakja volt.<sup>16</sup> Tanulmányait *Vitéz* János támogatásával Bolognában végezte. Hazatérése után tehetsége és *Mátyás* király rokonszenve gyors előmenetelt biztosított számára. 1481-ben, alig harminc éves korában kalocsai érsek lett, 1483-ban pedig *Mátyás* már bíborosi kinevezését sürgette a pápánál. Egy év múlva súlyos fordulat állott be életében: *Mátyás* fogságba vetette s csak a király halála után nyerte vissza szabadságát.<sup>17</sup>

*Váradi* Péter sokat áldozott kulturális célokra: tehetséges magyar ifjakat külföldön iskoláztatott, több olasz és német humanista író bőkezűen pártfogolt. Leveleskönyvének tanúsága szerint kapcsolatban állt a legkiválóbb külföldi és hazai humanistákkal s mestere volt a humanista levélírásnak.<sup>18</sup>

A hazájában és külföldi humanista körökben is nagyra becsült főpapnak kétségkívül értékes könyvtára lehetett. *Beroaldo* szerint könyvtárában a tudományok minden neme képviselve volt.<sup>19</sup> A gyűjtemény egy része *Váradi* elődje, a bibliofil *Handó* György könyvtárával kerülhetett Bácsra; *Handó* Györgynek ugyanis már pécsi prépost korában jelentős könyvgyűjteménye volt.<sup>20</sup> Az ugyancsak bibliofil hajlamú *Váradi* Péter idejében a könyvtár jó néhány darabbal gazdagodhatott.

*Váradi* Péter egykori könyvei közül mindössze három mű maradt fenn<sup>20a</sup>. Az egyik címerével díszített kötetet — *Hieronymus Epistolae*-jának 1476—1479. évi római kiadását (Hain 8555) — *Váradi* valószínűleg kézhez sem kapta. A kétkötetes munkát — a címer felett levő bíborosi kalap tanúsága szerint — *Váradi* bíborosi kinevezésére készítette valamelyik olasz barátja, aki a terv meghiusulása után az ösnyomtatványt nem küldte el.<sup>21</sup> *Váradi* másik könyvét a bolognai Egyetemi Könyvtár őrzi. Ez a kódex *Gergely* nissai püspök *De vita Moysi* című művét tartalmazza *Georgius Trapezuntius* latin fordításában és előszavával.<sup>22</sup> A *Váradi*-könyvtár harmadik ismert darabja Magyarországon maradt fenn: ez az a hártýára nyomott *Esztergomi Missale*, amely *Czeh* János győri polgármester ajándékként került a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárába.

A *Missale* 1498-ban *Johannes Paep* budai könyvvarus költségén jelent meg *Johannes Emericus de Spira* velencei nyomdász műhelyében.<sup>23</sup> Velencében a XV. század végén számos liturgikus könyv készült a magyar egyház számára. A speyeri származású *Johannes Emericus* is több missalet nyomtatott *Johannes Paep* megrendelésére.<sup>24</sup> Ízléses és finom metszetekkel díszített missalei igen kedveltek voltak Magyarországon.

Gondos kiállítású szerkönyv az 1498-ban megjelent *Missale Strigoniense* is. Az igényes nyomdász a címlapot *Johannes Paep* fametszetes címerével látta el, s a *Missale* lapjait számos fametszettel élénkítette. A jellegzetesen velencei stílusú kánonképen kívül több mint kétszáz különböző méretű iniciálét alkalmazott a kötetben. Számos iniciáléban a betűtest egy-egy újszövetségi jelenetet zár közre, mely a misekönyv szövegét szemlélteti. A legtöbb iniciáléban azonban nincs figurális ábrázolás: az alapot csupán renaissance ornamentika, puttó vagy állatalak díszíti.

A *Missalenak* két hártýára nyomott és gazdagon illuminált példánya



maradt fenn: az egyik *Perényi* Ferenc váradi püspök részére készült<sup>25</sup>, a másik *Váradi* Péter tulajdona volt. Ez utóbbi több szempontból is rendkívül becses emlék. A kötet érdekes adatokat tartott fenn a magyar liturgia-történet számára. A *Missale* az esztergomi egyházmegye használatára készült s így szövege több helyen eltért a kalocsai érseki megyében kialakult liturgikus szokásoktól. A *Missale*ban *Váradi* sajátkezűleg jelölte meg és egészítette ki azokat a szövegrészeket, ahol a kalocsai egyházmegye szer-tartásai az esztergomi gyakorlattól eltértek.<sup>26</sup> Ugyancsak *Váradi* kézírásában maradt fenn a kötet végéhez kötött egyik hártyalapon a kalocsai kanonokok esküjének, valamint beiktatási okmányának szövege.<sup>27</sup> Végül a könyvhöz kötött hártvaleveleken — több más bejegyzés mellett — három Mária-mise és egy Pál fordulásának ünnepére szóló mise van leírva.<sup>28</sup>

Figyelemre méltóak a *Missale* festett díszítései is. A kötetben minden fametszet át van festve. Feltűnően átalakult a Kálvária-kép: a fametszet háttérében levő városkép s a Jézus vérért felfogó két lebegő angyal alakja teljesen eltűnt a kék átfestés alatt. A kereszt körül teraszosan emelkedő, sziklás talaj húzódik, melyből csupán néhány karcsú virág emelkedik ki. Megváltozott Mária és János arckifejezése is: a két mellékalak heves érzelmi kitörése az átfestés következtében bágyadt, fájdalmas tekintetté, megadó gesztussá alakult át.

A fametszetes Kálvária-jelenet alá még egy kisebb (59 × 55 mm) képet, egy elég kezdetleges *Vir dolorum*-ábrázolást festett a miniátor. Ugyanilyen tárgyú, csak kissé részletesebben kidolgozott kép fedi el a kánon szöveg-kezdő T iniciáléját. Az eredeti fametszetes iniciálé miséző papot ábrázolt. Hasonlóképpen teljesen elfedi az átfestés az s 2b lap iniciáléjában a *Visitation*ot, a t 1b lap iniciáléjában pedig a Jézus bemutatása-jelenetet. E néhány esettől eltekintve a figurális díszü iniciálékat rendszerint csak kiszínezte s arany kerettel vette körül az illuminátor. Az ornamentális díszítésű fametszetes iniciálékat azonban következetesen átfestette: az ilyen iniciálékban többnyire tollrajzzal díszített sötétzöld, kék, vagy bordó alapra festett arany kezdőbetű fedi el az eredeti fametszetet. Néhány feltűnően eltérő stílusú, arany alapra festett élénk színű, naturalisztikus virágokkal és gyümölcsökkel díszített iniciálé is van a kötetben (i 2b, z 1b, C 2a, C 5a, C 8a, D 7b lap). Az illuminátor a hiányzó iniciálékat is pótolta (i 2b, v 4b, v 5b, x 1b, y 8a lap).

A kötet legszebb díszítése az a 1a lap (*Introitus* kezdete) festett kerete és nagyméretű iniciáléja. A keret három léceben szimmetrikus felépítésű renaissance ornamentika húzódik, mely arany, zöld, világos és sötétebb kék indákból, közöttük elszórt lila, kék, mályva színű, részben naturalisztikus virágokból és tollrajzzal körülvelt aranytallérok-ból áll. A jobboldali keretlécet alul Pál apostol mellképét magában foglaló babérokoszorú zárja le. A keret alsó léceben bordó alapon világoskék, illetőleg arany színnel festett finom rajzú akantuszlevelek ívelődnek. Középen két térdelő puttó *Váradi* Péter címerét tartja. A címer két mezőre oszlik: a felső kék mezőben két arany csillag, az alsó arany mezőben kék liliom van. A címerpajzs felett arany érseki kereszt. A két szöveghasáb között szerény pálcata-g hózódik.

Az iniciálé arany alapon lila, zöld, szürke stilizált levelekből s bőség-

szaruhoz hasonló motívumból összeállított betűtest; belsejében az imádkozó Dávid király alakja. A hosszú fehér fürtökkel, szakállal és koronával ábrázolt Dávid király arannyal árnyalt lila köpenyben térdel; mögötte — a Kálvária-kép háttéréhez hasonló — karcsú fákkal élénkített, sziklás táj húzódik.

Hoffmann Edith megállapítása szerint a *Missale* díszítése *Attavante* degli Attavanti firenzei miniátor műveinek hatását tükrözi s valószínűleg már Magyarországon készült.<sup>29</sup> A renaissance ornamentikájú keret s a tollrajzzal díszített sötétszínű iniciálék valóban *Attavante* műveinek követéséről tanúskodnak. A naturalisztikus virágokkal, gyümölcsökkel díszített élénk színű iniciálék azonban eltérnek *Attavante* stílusától és az északolasz kódexfestés korabeli emlékeivel mutatnak rokon vonásokat. Az ósnyomtatvány díszítésében tehát a nagy firenzei művész és a felső-olaszországi miniaturák hatása észlelhető.

A különböző stílusok egymás mellett alkalmazása a budai miniátorok jellemző vonása.<sup>30</sup> A budai műhely jellegzetes keverékstílusa a különböző iskolázottságú olasz miniátorok közreműködésének hatására alakult ki s az eltérő sajátosságok egybeolvasztása következtében lényegében valamennyi olasz iskola modorától elkülönült.<sup>31</sup> *Attavante Mátyás* legkedveltebb miniátora volt, több mint harminc Corvina került ki műhelyéből. Stílusát tehát közvetlen forrásból jól ismerték Budán. A lombard művészet Magyarországon észlelhető hatása viszont természetes következménye volt Észak-Olaszországhoz fűződő szoros kapcsolatainknak. A bolognai, ferrarai, páduai egyetemeket már *Mátyás* uralkodása előtt is számos magyar ifjú látogatta.<sup>32</sup> Elmélyültek Lombardiához fűződő kapcsolataink *Hunyadi* János idejében, aki az 1450-es évek elejétől kezdve Francesco *Sforza* milánói herceggel igyekezett szövetséget létrehozni a török ellen.<sup>33</sup> Ferrarához *Mátyás* házassága előtt is több szál fűzte Magyarországot; *Beatrix* királynénak az *Estek*kel való rokonsága révén azonban természetesen sokoldalúbbá vált ez a kapcsolat.

A királyi család rokoni és diplomáciai összeköttetései, valamint az Itáliában járt humanisták és magyar ifjak baráti kapcsolatai révén számos felső-olaszországi kódex jutott Magyarországra s *Mátyás* könyvtárába. A budai kódexkészítő műhely termékein már az 1480-as évek elején kimutatható a lombardiai miniaturafestészet s különösképpen *Cristoforo de Predis* művészetének hatása.<sup>34</sup> A műhely legjellegzetesebben díszített kódexét, *Kálmán-ceshi* Domonkos székesfehérvári prépost *Breviárumát*<sup>35</sup> név szerint is ismert felső-olaszországi származású mester, *Franciscus de Castello Ithallico* de Mediolano illuminálta. *Franciscus de Castello Ithallico* nem volt elsőrangú művész, jelenléte mégis döntő hatást gyakorolt a budai műhely stílusára.<sup>36</sup> Művészetében lombard, milánói és főleg ferrarai elemek jelentkeznek s így valószínű, hogy Budára jövele előtt hosszabb időt töltött Ferrarában.<sup>37</sup> Tovább erősödött az észak-olaszországi kódexfestéshez való igazodás, mikor az ugyancsak milánói származású művész Johannes Antonius *Cattaneo* de Mediolano madocsaai apát is bekapcsolódott a műhely munkájába. Joannes Antonius *Cattaneo* 1482. július 18-án már madocsaai apát volt. Ugyanez év február 21-én kapott engedélyt arra, hogy a ferrarai Santa Maria degli Angeli kolostoron kívül élhessen,<sup>38</sup> tehát ő is Ferrarából jött Magyarországra.



Joannes Antonius *Cattaneo* hosszú ideig dolgozott Budán: *II. Ulászló* 1495. évi számadáskönyvei „a királyi könyvek miniátorá”-ul őt említik s 1498-ban újabb okirat szól *Joannes Antonius* madoccai apátról.<sup>39</sup>

A lombard, milánói, ferrarai miniaturafestészet emlékeivel mutat szoros kapcsolatot egy harmadik neves budai miniátor, *Felix Petancius* Ragusanus stílusa is.<sup>40</sup> *Felix Petancius*, a budai műhely vezetője, az 1470-es évektől kezdve állt *Mátyás*, majd a király halála után *Beatrix* királyné szolgálatában. A legszebb budai kódexek közreműködésével, vagy legalább is az ő irányítása mellett készültek. A budai műhelyben dolgozó miniátorok tehát egyaránt meríthettek ösztönzést az importált firenzei kódexek díszítéséből s a műhely élén álló milánói—ferrarai iskolázottságú mesterek művészetéből.

A *Várad* *Missale* kettős hatást tükröző festett díszítése egyetlen olaszországi miniátorműhelyben sem készülhetett. A kötet legjelentősebb díszét, a firenzei stílusú keretet aligha festették Velencében. Az viszont bizonyos, hogy a Velencében nyomtatott misekönyvet csak a díszítés elkészítéséért nem szállították le Firenzébe. Annál kézenfekvőbb az a lehetőség, hogy a budai könyvkereskedő megrendelésére nyomtatott és magyar főpap részére illuminált kötetet a budai műhelyben festették ki. A díszítés néhány motívuma, sajátossága is kifejezetten a budai műhelyre vall. Említettük, hogy a címlapkeret jobb alsó sarkában egy medaillon Pál apostol mellképét zárja magába. A keretdíszben több medaillon nincsen; nyilvánvaló tehát, hogy a miniátor csupán azért iktatta Pál apostol alakját a díszítésbe, mert *Várad* Péter egyházmegyéjének Pál apostol volt a védőszentje. A díszítésnek ez a helyi vonatkozása a miniátor magyarországi tájékozottságát bizonyítja.

A *Missale* legdíszesebb lapján (a 1a lap) levő iniciálé *Felix Petancius* Ragusanus iniciáléinak felépítésével mutat rokon vonásokat. A *Missale* miniátora az iniciálé betűtestét — a bécsi *Ptolemaeus*-kódex és a *Filipecz Pontificale* címlapját díszítő iniciálékhoz hasonlóan — szalagokkal, levelekkel borított bőségszarukból állította össze; a betűszáron felkúszó puttókat azonban már nem ábrázolta.<sup>41</sup> A *Várad* *Missale* iniciáléja nyilvánvalóan *Felix Petancius* Ragusanus iniciáléinak hatása alatt készült, de azoknak leegyszerűsített, szerényebb változata. Az iniciálé belsejében ábrázolt tájon s még inkább a Kálvária-kép teraszosan emelkedő, kavicsokkal teleszórt sziklás hátterén is *Felix Petancius* Ragusanus tájábrázolásának hatása észlelhető. A Kálvária-kép háttére a távolból felderengő tornyos-kupolás épületkomplexummal a párizsi *Cassianus*-kódex címlapjának tájképi hátterét követi.

Mindez arra mutat, hogy *Várad* Péter *Missale*ját egy kevéssé önálló budai művész illuminálta. A kötet megjelenése és díszítése idejében, 1498—1500 között több egységesebb stílusú, művészebb díszítésű kódex került ki a budai miniátorműhelyből. Olyan magas színvonalon állt *Mátyás* halála után a magyarországi kódexfestés, hogy a magyar főpapok szinte kizárólag itthon illumináltatták könyveiket. Erről tanúskodik e *Missale* másik hárttyára nyomott példánya, *Perényi* Ferenc *Missale*je is, melyet ha később is, de ugyancsak Magyarországon festettek ki.<sup>42</sup> Érdekes megemlíteni, hogy a *Perényi Missale*ben a címlapkeretbe van beiktatva a *Várad* *Missale*ben két ízben is megfestett *Vir dolorum*-ábrázolás.<sup>43</sup>

*Várad* Péter *Missale*jánál egy évvel később jelent meg Johannes



mentissime pater p  
 iesum christū filiū  
 tuum dñm nostrū  
 supplices rogam⁹  
 & petimus: vt acce  
 pra habeas & bene  
 dicas hec do: Ina:  
 hec mu: Inera: hec  
 san: Ina: Ina: Ina:  
 illibata. In primis  
 que tibi offerim⁹ p  
 ecclia tua sācta ca  
 tholica: quaz paci  
 ficare: custodir: ad  
 unare et regere di

cum  
 gner: toto orbe ter  
 rarū: vna cum fa  
 mulo tuo papa no  
 stro A. et antistite  
 nro. A. et regens  
 A. & oib⁹ orthodo  
 xis atq; catholicis  
 apostolice fidei cul  
 toribus.

**M**emento do  
 mine famulo  
 ruz famularumq;  
 tuarū hic recitent  
 nomina vjvov: Et  
 cum circumstantū  
 quoz tibi fides co  
 gnita est & nota de  
 votio: pro quibus  
 tibi offerimus: vel  
 q tibi offerant hoc  
 sacrificium laudis  
 pro se suisq; oibus  
 p redemptione alaz

*Emericus* velencei nyomdásznál egy *Missale Quinqueecclesiense*,<sup>44</sup> melynek egy díszítetlen papír<sup>45</sup> és egy gazdagon illuminált hártypéldánya<sup>46</sup> van a Széchényi Könyvtár állományában. A negyedretű kötet kiállítása Joannes *Emericus* előző évi *Missale Strigoniense*-kiadását követi: a tetszetős *Pécsi Missalet* is lapnagyságú Kálvária-kép és számos fametszetes iniciálé díszíti. Ez a *Missale* is Joannes *Paep* megrendelésére készült; címlapján — ennek megfelelően — Johannes *Paep* könyvárus jelvénye ismétlődik.

A különleges rendeltetésű hártypéldány szépségét két festett iniciálé és három keretdísz emeli. A díszítéseket készítő miniátor nyolc fametszetes iniciálét és a Kálvária-képet is kifestette. A kifestés nem vált a fametszetek előnyére: a Kálvária-képen pl. a vékonyan felrakott festékréteg alatt áttetszik a fametszet rajza.

A két festett iniciálé közül az Ia lapon levő A iniciálé figurális díszítésű. Az arannyal keretezett, kék alapú iniciáléban arannyal árnyalt betűtest egy imádkozó, térdelő férfi alakját zárja magába. Testét bordó köpeny fedi, fejét glória övezi. Az Introitus kezdeténél levő iniciálé rendszerint Dávid királyt ábrázolja, a *Pécsi Missale* illuminátora azonban lényeges ikonográfiai jegyeket — korona, hárfa, díszes öltözet — hagyott el az iniciálé kifestésénél. A kötet második festett iniciáléja (CVa lap, S iniciálé) szerényebb díszítésű: a bordó, illetőleg kék alapot arany filigrán ornamentika borítja.

A *Missale* három keretdísz (Ia, CXIIb és CXIIIa lap) azonos modorban készült. Az elegáns, renaissance díszítés szimmetrikus elrendezésű zöld, kék és mályva színű akantuszlevelekből, naturalisztikus könnyed virágokból és sűrűn elszórt — tollrajzzal körülvevett — aranytallérokából áll. A három alapszín ritmikus váltakozása harmonikus összhatású, tetszetős dekorációt eredményez.

A *Pécsi Missalenak* két másik díszített hártypéldánya is ismeretes. A Pécsi Püspöki Könyvtárban fennmaradt példányt 1937-ben *Berkovits* Ilona ismertette s vetette össze a Széchényi könyvtári példánnyal. Megállapítása szerint a "díszítések csaknem azonosak, eltérés csupán az egyes virágmotívumokban, továbbá a színek fölcserélődésében mutatkozik."<sup>47</sup>

Lényegében ugyanez érvényes a pannonthalmi példány festett díszítésére is.<sup>48</sup> Ebben a kötetben is az Ia lapot két oldalra terjedő keret és a Széchényi könyvtári példány ugyanitt levő iniciáléjával azonos szellemben készült iniciálé díszíti. Dávid királyt itt is korona és hárfa nélkül ábrázolta a miniatör s a lapszöldíszekben is a Széchényi könyvtári példány keretléceinek felépítését követte. Teljesen megegyezik az alsó keretléc középső levélmotívuma. A kifestett Kálvária-kép (CXIIb lap) körül, valamint a CXIIIa lapon a Széchényi könyvtári példány ugyanitt levő kereteihez feltűnően hasonló ornamentális díszítés húzódik. Csak a színezésben és a motívumok elhelyezésében vannak eltérések. A pannonthalmi példány díszítése egy világos sárga szín gyakoribb alkalmazása következtében üdőbb, derűsebb összhatást kelt. Feltűnően hasonlít a két példány CVa lapjának iniciáléja is. A pannonthalmi kötetben azonban minden iniciálé ki van színezve s az illuminátor a XLVa és a LXIIIb lapokon is pótolta az elmaradt iniciálékat.

Kétségtelen, hogy a *Pécsi Missale* három hártypéldányának díszítései azonos mestertől származnak. A keretlécek renaissance

ornamentikája s a CVa lap iniciáléja *Várad*i Péter *Missalé*jának díszítésére emlékeztet, mindkét *Missale* lapszédíszei viszont közös forrásra, *Attavante* művészetére vezethetők vissza. A *Pécsi Missale* ornamentikájának csaknem valamennyi motívuma azonos, vagy hasonló elrendezésben fordul elő a Széchényi Könyvtár *Damascenus*-kódexének<sup>49</sup> lapszédíszéiben, melyeket a neves firenzei miniátor festett. *Attavante* stílusára emlékeztet a CVa lap iniciáléja is. Nem valószínű, hogy velencei miniátor ily híven kövessen firenzei mintaképeket, a budai kódexkészítő műhelyben azonban általános szokás volt a díszítések utánzása. A budai miniátorok többnyire nem rendszeres tanulással, hanem a különböző stílusban dolgozó művészek modorának követésével fejlesztették képességeiket. *Mátyás* király maga is támogatta a műhelynek ezt a munkamódszerét, amennyiben megengedte, hogy miniátorai legszebb kódexeinek díszítését is lemásolják.<sup>50</sup>

A *Pécsi Missale* festett kereteinek jellegzetes s *Attavante* munkáitól eltérő színei — mélykék, sötétzöld, mályva — több Corvinában ismétlődnek. A csaknem megegyező színekkel készült díszítések egy szerényebb tehetségű, firenzei modorban dolgozó budai címerfestőtől származnak. A mester munkássága a hetvenes évek végétől, vagy a nyolcvanas évek elejétől kezdve több mint harminc kódexben nyomon követhető.<sup>51</sup> Néhány Olaszországban illuminált kötetbe csak *Mátyás* címerét festette be. Könnyen felismerhető címereiben a holló háromlevelű ágon áll, az oroslán koronája feltűnően nagy. Gyakran firenzei jellegű virágdísszel vette körül a címet, több kódexben pedig lapszédíszeket is festett. 1489-ben három zenggi család, köztük a *De Castellionò* et de *Mediolano* család nemesi levelét illuminálta.

A *Pécsi Missale* három hártypéldányának festett keretei számos megegyezést mutatnak a címerfestő lapszédíszéivel. Nemcsak a színek hasonlóak, hanem az alkalmazott virágmotívumok formája, kidolgozása is rokon. A sötétszínű leveleket, virágokat jellegzetesen felrakott vékony fehér vonalak árnyalják, az apró arany tallérokat pedig többnyire sötét körvonal határolja. A levéldísz némileg eltér: a címer- és lapszédíszekben rendszerint csak néhány kezdetlegesebb akantuszlevél van apró, erőteljesen tagolt levélkék között.

Ismeretes azonban az illuminátornak egy önálló címlapdísz is, mely ugyanazokat a nemes renaissance formákat mutatja, mint a *Pécsi Missale* ornamentikája. A mesternek ez a kétségkívül legérdekesebb munkája a modenai könyvtár Leon Battista *Alberti De re aedificatoria* című kódexét díszíti.<sup>52</sup> A keret három lécében a *Pécsi Missale* hártypéldányaiban alkalmazott elegáns levél- és virágdísz ívelődik. A baloldali lapszélén ritmikusan egymás fölött ismétlődnek ezek a motívumok, az alsó és jobboldali keretlécben címerek köré fonódnak. Ezen a címlapdíszben a korábban kedvelt, apró tagolt levélformát szinte teljesen kiszorította a jellegzetes firenzei renaissance ornamentika.

A munkásságát szerény címerfestőként kezdő budai illuminátor tehát fokozatosan alakította, fejlesztette stílusát s a címerek kifestése mellett egyre önállóbb, nagyobb igényű munkákra is vállalkozott. A modenai kódex és a *Pécsi Missale* keretdíszei között mutatkozó megegyezések alapján bizonyosra vehető, hogy a *Pécsi Missale* három hártypéldányát is ez a budai mester illuminálta. A *Pécsi Missale* 1499-ben jelent meg, a példányok

díszítése nem sokkal a kinyomtatás után készülhetett. Ily módon a firenzei modorban dolgozó illuminátor kimutathatóan hosszú ideig, legalább 20 évig állt a budai műhely szolgálatában. A *modenai kódex* és a *Pécsi Missale* hártypéldányainak keretdíszei érettebb, szebb munkák, mint a mester korai lapszédíszai s jól szemléltetik művészi fejlődését.

Az ismertetett 8 ősnymtatvány a Széchényi Könyvtár több mint 600 példányból álló olaszországi ősnymtatvány-állományának legszebb darabja. A két számadat csupán azért érdemel figyelmet, mert konkrét példával szemlélteti, hogy a XV. századi nyomtatott könyvekben viszonylag mily ritka a színvonalasabb festett díszítés. A nyolc ősnymtatvány közül hatot Olaszországban, a kinyomtatás helyén illumináltak. A két magyarországi missale hártypéldányait már hazánkban, a budai műhelyben festették ki. Mindkét *Missale Johannes Paep* budai könyvtár költségein jelent meg s valószínű, hogy a *Pécsi Missale* hártypéldányainak díszítését is a kiadó, Johannes *Paep* készítette. Erre vall az a körülmény is, hogy egyik példányban sincs címer, márpedig az illuminátorok rendszerint a megrendelő címerét is beillesztették a címlapkeretekbe.

Ezek a Budán illuminált ősnymtatványok a budai kódexkészítő műhely szerényebb termékei, de mint a magyarországi miniaturafestészet emlékei fontosak számunkra. A XV. század utolsó éveiből, *II. Ulászló* idejéből származnak, amikor a budai műhely a megkezdett kéziratok befejezése mellett leginkább külső megrendelésre, főpapok s bibliofil hajlamú előkelőségek számára dolgozott. A magyarországi magánkönyvtárak nagymértékű pusztulása következtében a budai műhely számos termékének nyoma veszett; különösen kevés emlék maradt *II. Ulászló* idejéből. Ezért jelentősek a szerényebben díszített, vagy kevésbé minőségű budai munkák is, mert a magyarországi kódexfestés fejlődésének s a budai miniatorműhely működésének rekonstruálását segítik elő.

A Budán illuminált ősnymtatványok azonban más szempontból is becses kultúrtörténeti dokumentumok: új oldalról mutatják be Johannes *Paep* tevékenységét s a budai műhely szerepét is. Abból a tényből, hogy Johannes *Paep* a megrendelésére nyomtatott, tetszetős kiállítású missalek egyes példányait saját költségein még ki is festette, nyilvánvalóan kitűnik, milyen magas művészi igényeket kellett a budai könyvtárnak kielégíteni. Másrészt Johannes *Paep* és a budai kódexmásoló műhely eddig nem ismert kapcsolata a budai műhely széleskörű munkásságáról tanúskodik. Valóban országos jellegű intézmény ez a műhely, mely nemcsak az udvar számára dolgozott, hanem eladásra szánt nyomtatványok díszítésével is foglalkozott.

#### Jegyzetek

1. Pollard, Alfred W.: *Early illustrated books. A history of the decoration and illustration of books in the 15<sup>th</sup> and 16<sup>th</sup> centuries.* London, 1917. 12—13. 1.
2. Hain, Ludovicus: *Repertorium Bibliographicum.* Stuttgartiae et Lutetiae Parisiorum, 1826—1838. 2150. sz. (továbbiakban: Hain) -- *Catalogue of books printed in the XV<sup>th</sup>*



- century now in the British Museum. Part I—VIII. London, 1908—1949. (továbbiakban *BMC*) V. köt. 163. l. — *A Corvin-könyvtárhoz tartozó ősnymotatvány*. Magyar Könyvszemle, 1878. 55—56. l. — *Csontos János: XV. századi könyvtári viszonyok, s egy ismeretlen Corvin-incunabulum*. Magyar Könyvszemle, 1878. 59—79. l. — *Könyvkiállítási Emlék*, Bp., 1882. 89. l. 241. sz. — *Hevesy, André de: La Bibliothèque du roi Matthias Corvin*. Paris, 1923. C/2. — *Fogel József: A Corvin-könyvtár katalógusa* (Bibliotheca Corvina) Bp., 1927. C/4. — *Hoffmann Edith: Régi magyar bibliofilek*. Bp., 1929. 103. l. — *Fitz József—Zolnai Klára: Bibliographia Bibliothecae regis Mathiae Corvini*. Bp., 1942. 79. l. — Az ősnymotatvány könyvtári jelzete: Inc. 197.
3. Magyar Könyvszemle, 1878. 76. l.
  4. *Hain 1330., BMC. IV. 12. l.* — *Apponyi, Alexander: Hungarica. Ungarn betreffende im Auslande gedruckte Bücher und Flugschriften*. München, 1903—1927. 1. sz. — Az ősnymotatvány könyvtári jelzete: Inc. 89.
  5. *Apponyi i. m.* 2—4. l.
  6. *Apponyi i. m.* 4—5. l.
  7. *Hain 10145, BMC. V. 241.* — Az ősnymotatvány könyvtári jelzete: Inc. 167.
  8. *Hain 13089, BMC. V. 172.* — Könyvtári jelzet: Inc. 1223.
  9. *Hermann, Julius Hermann: Die Handschriften und Inkunabeln der italienischen Renaissance. 2. Oberitalien. Venetien. (Beschreibendes Verzeichnis der illuminierten Handschriften in Österreich, VIII. köt. VI/2 rész)*. Leipzig, 1931. N° 57. és XXIII. tábla.
  10. *Hain 3954, Gesamtkatalog der Wiegendrucke, I—VIII/1*. Leipzig, 1925—1940. 5517. (Továbbiakban: *GW*). — *Horváth Ignác: A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának ősnymotatványai 1465—1500*. Bp., 1895. 207. sz. — *Szabó Károly: Régi Magyar Könyvtár III. köt.* Bp., 1896—1898. 8. sz. — *Knauz Ferdinánd: A magyar egyház régi mise- és zsolozsma-könyvei*. Esztergom, 1870. 81—83. l. — *Magyar Könyvszemle*, 1877. 308. l., 1885. 24. l. — Az ősnymotatvány jelzete: Inc. 800.
  11. *Hermann i. m.* 225—226. l. és XLV. tábla 2. kép.
  12. *Hain 8556, BMC. V. 240, Guarnaschelli, T. M. — Valenziani, E.: Indice generale degli incunaboli delle biblioteche d' Italia*. [Roma], 1943—1954. 4737. sz. — Az ősnymotatvány jelzete: Inc. 155.
  13. *Bertarelli, A.—Prior, D. H.: Gli ex libris italiani*. Milano, 1902. 403—404. l.
  14. *Künstle, Karl: Ikonographie der christlichen Kunst*. Freiburg im Breisgau, 1926—1928. II. köt. 300. l.
  15. *Gutenberg-Jahrbuch*, 1930. 117. l.
  16. *Gerézy Rabán: Egy magyar humanista: Váradi Péter*. Magyarástudomány, 1942. 563. l.
  17. *Fraknói Vilmos: Váradi Péter kalocsai érsek élete 1483—1511*. Bp., 1884.
  18. *Kardos Tibor: A magyarországi humanizmus kora*. Bp., 1955. 249—250. l.
  19. *Veress Endre: Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók anyakönyve és iratai 1221—1864*. Bp., 1941. 444. l.
  20. *Pulszky Ferenc: Bisticci Vespasiano Janus Pannoniusról és György kalocsai érsekről*. Budapesti Szemle, 1873. III. köt. 288—289. l.
- <sup>20a</sup> A kézirat leadása után jutott tudomásomra, hogy Kolozsvárott előkerült Váradi Péter könyvtárának egy eddig fel nem ismert kötete: Nicolaus de Lyra Postilla super totam Bibliam című munkájának 1841-ben Nürnbergben, Anton Kobergernél megjelent kiadása (*Hain 10369*). Az ugyancsak gazdagon illuminált kötet ismertetését l. *Jakó Zsigmond: Váradi Péter könyvtárának töredéke Kolozsvárott*. Magyar Könyvszemle, 1958. 4. szám.
21. *Hoffmann Edith: Váradi Péter kalocsai érsek könyvtárának maradványai*. Magyar Bibliofil Szemle 1925. 215—218. l. — *Ua. Régi magyar bibliofilek*. Budapest, 1929. 131—135. l. — *Gerézy i. m.* 537—538. l.
  22. Uo.
  23. *Copinger, W. A.: Supplement to Hain's Repertorium Bibliographicum*. London, 1895—

1902. 4240. — *Horváth* 531. — *Szabó* III. 46. — *Hubay* Ilona: *Missalia Hungarica*. Budapest, 1938. 44—45. l. 8. sz. — Az ősnymotatvány jelzete: Inc. 181.
24. *Hubay* i. m. 26—29. l.
  25. *Hoffmann*: *Régi magyar bibliofilek*... 188—189. l.
  26. *Fraknói* Vilmos: *Váradi Péter kalocsai érsek miscskönyve*. Magyar Könyvszemle, 1888. 4. l.
  27. Magyar Könyvszemle, 1886. 340—341. l. — Uo. 1888. 6—7. l. — Uo. 1889. 357—358. l.
  28. *Fraknói* Vilmos: *Váradi Péter kalocsai érsek miscskönyve*. Magyar Könyvszemle, 1888. 6—7. l. — *Gerézdi* i. m. 538. l.
  29. *Hoffmann*: *Régi magyar bibliofilek* 132—133. l.
  30. *Hoffmann* Edith: *Der künstlerische Schmuck der Corvin-Codices*. Belvedere, Wien, 1925. 8. köt. 146. l.
  31. *Berkovits* Ilona: *Egy Corvin-kódex származása*. Magyar Könyvszemle, 1945. 32. l.
  32. *Veress* Endre i. m. — *Pór* Antal: *Adatok a bolognai és padovai jogegyetemen a XIV. században tanult magyarokról*. Századok, 1897. 769—795. l.
  33. *Balogh* Jolán: *Adatok Milánó és Magyarország kulturális kapcsolatainak történetéhez*. Budapest, 1928. 6—8. l.
  34. *Hevesy*, André de: *La bibliothèque du roi Matthias Corvin*. Paris, 1923. 35. l. — *Hoffmann*: *Régi magyar bibliofilek*... 85. l. — *Berkovits*: *Felice Petanzio Ragusino*. Budapest, 1941. 11. l.
  35. Országos Széchényi Könyvtár, Cod. lat. 446. — *Hoffmann* Edith: *Középkori könyv-kultúránk néhány fontos emlékéiről*. Magyar Könyvszemle, 1925. 32—34. l. — *Hoffmann*: *Régi magyar bibliofilek*... 115—117. l.
  36. *Hoffmann* Edith: *Franciscus de Castello Ithallico de Mediolano és szerepe a budai könyvfestő műhelyben*. Magyar Művészet, 1933 (IX.) 42—47. l. — *Berkovits*, Elena: *La miniatura nella corte di Mattia Corvino*. Budapest, 1941. 29—32. l.
  37. *Berkovits*: *La miniatura nella corte di Mattia Corvino*... 30. l.
  38. *Berkovits*: *Felice Petanzio Ragusino*... 21. l.
  39. *Balogh* Jolán: *A madocsi apát, a királyi könyvek miniatúra*. Henszlmann lapok 1927. 5. sz. — *Balogh* Jolán: *Adatok Milánó és Magyarország... kapcsolatainak történetéhez*... 27—29. l. — *Hoffmann*: *Régi magyar bibliofilek*... 93—95. l.
  40. *Berkovits*: *Felice Petanzio Ragusino*. Bp., 1941. 22. l.
  41. A *Ptolomaeus*-kódex és *Filipecz* János váradi püspök *Pontificale*-jának képét közli: *Berkovits*: *Felice Petanzio Ragusino* 19. és 17. l.
  42. *Hoffmann*: *Régi magyar bibliofilek*... 188—189. l.
  43. Képét közli *Hoffmann*: *Régi magyar bibliofilek*... XXXVII. tábla.
  44. *Hain* 11355, *Copinger* II. 2. 275. l. — *Horváth* 564. — *Szabó* III. 52. — *Hubay* 10.
  45. Jelzet: Inc. 990.
  46. Jelzet: Inc. 989.
  47. *Berkovits* Ilona: *A Pécsi Püspöki Könyvtár festett kéziratái és ősnymotatványai*. Magyar Könyvszemle, 1937. 48. l.
  48. A példány a pannonhalmi Szentbenedekrendi Központi Főkönyvtár tulajdona. Leírja: *Récsey* Viktor: *Ősnymotatványok és régi magyar könyvek a pannonhalmi könyvtárban*. Budapest, 1904. 66. l. 171. sz. és *Hubay* i. m. 47. l.
  49. *Bartoniek* Emma: *Codices manu scripti latini*. Vol. I. Codices latini medii aevi. Budapest, 1940. 345. sz. — *Hoffmann*: *A Nemzeti Múzeum Széchényi Könyvtárának illuminált kéziratái*... 17. l. — *Fitz* József—*Zolnai* Klára: *Bibliographia bibliothecae regis Mathiae Corvini*. Budapest, 1942. 74. l.
  50. *Hoffmann* Edith: *Mátyás király könyvtára* (Klly. a „*Mátyás Király Emlékkönyv*”-ből) Bp. 258. l. — *Hoffmann*: *Régi magyar bibliofilek*... 113. l.
  51. *Hoffmann* Edith: *Mátyás király budai műhelyének egyik címerfestője*. Magyar Könyvszemle, 1923. 170—175. l. — *Hoffmann*: *Régi magyar bibliofilek*... 82—84. l.
  52. A kódex címlapját ismerteti és fényképben bemutatja *Hoffmann* Edith *Der künstlerische Schmuck der Corvin-Codices* című tanulmányában (Belvedere, 1925. 8. köt. 132—135. l.).

## Die schönsten illuminierten italienischen Inkunabeln der Nationalbibliothek Széchényi in Budapest

SOLTÉSZ ZOLTÁNNÉ

Die Wiegendruck-Sammlung der Nationalbibliothek Széchényi enthält mehr als 1700 Exemplare von Inkunabeln. Der überwiegende Teil dieser Wiegendrucke ist bescheiden illuminiert; reicher verzierte Miniaturen und Randleisten finden wir nur in den Exemplaren die für Mäzene und Bücherfreunde vornehmer Abstammung angefertigt wurden. Die schönsten Bände der Sammlung wurden in Italien gedruckt und grösstenteils am Erscheinungsort illuminiert.

Von aussergewöhnlichem Wert ist das aus der Bibliothek des Königs *Matthias Corvinus* stammende Exemplar des Werkes *Supplementum Summae Pisanellae* von *Nicolaus de Ausmo* (Venedig: *Wendelin von Speyer*, 1473). Die Wappen auf dem ersten Blatt bezeugen, dass König *Matthias* diesen Band von Papst *Sixtus IV.* als Geschenk erhalten hat. Die reich vergoldete Initiale und Randleiste des Wiegendruckes wurde Mitte der 1470-er Jahre in Venedig ausgeführt.

Die Verzierung von drei Bänden wurde in der als „*maniera humanistica*“ bekannten Art ausgeführt: in den Randleisten und in den Initialen windet sich auf mehrfarbigem Grund eine weisse Spiralranke. Das Werk *Catena aurea* von *Thomas de Aquino* (Rom: *Konrad Sweynheym* und *Arnold Pannartz*, 1470) wurde von einem römischen Buchmaler, die *Historia Romanae decades* des *Livius* (Venedig: *Antonio Miscomini*, 1478) von einem venezianischen Miniator illuminiert. Die gemalten Initialen im Werke *Historia naturalis* des *Plinius* (Venedig: *Nicolas Jenson*, 1472) erinnern auffallend an die Initialen des in der Österreichischen Nationalbibliothek zu Wien aufbewahrten Exemplars; es ist anzunehmen, dass das Budapester und Wiener Exemplar von der Hand desselben Buchmalers geschmückt worden ist.

In einem anderen Stil sind die farbenprächtigen Initialen und Randleisten von dem, einer venezianischen Werkstatt angehörenden Miniator jenes *Hieronimus*-Bandes (*Epistolae*, Venedig: *Antonio Miscomini*, 1476) ausgeführt, der aus der Bibliothek des Grafen *Paolo Vimercati Sozzi*, Bergamo nach Ungarn gelangt ist.

Die Verzierung von zwei Missalen wurde in Ungarn, in der durch König *Matthias Corvinus* in Ofen errichteten Buchmaler-Werkstätte ausgeführt. An der Zierleiste des einen: im Messbuch des Erzbischofs von Kalocsa *Péter Váradi* (*Missale Strigoniense*, Venedig, *Johannes Emericus* de Spira, 1498) ist die Einwirkung des florentinischen Buchmalers *Attavante degli Attavanti* klar erkennbar. Einige Initialen hingegen zeigen mit denen des *Felix Petancius* Ragusanus, des Leiters der Ofner Werkstatt, grosse Ähnlichkeit. Die gemeinsame Einwirkung von *Attavante* und *Felix Petancius* beweist, dass diese Verzierungen von der, im eigenartigen eklektischen Stil arbeitenden Ofner Werkstatt ausgeführt wurden.

In dieser Werkstatt wurden auch die 1499 in Venedig erschienenen, auf Pergament gedruckten Exemplare des *Missale Quinqueecclesiense* (*Johannes Emericus* de Spira) verziert. Die in der Nationalbibliothek Széchényi, in Pannonhalma und in Pécs befindlichen Exemplare sind mit Initialen identischen Charakters und mit äusserst ähnlicher florentinischer Ornamentik geschmückt. Die drei Bände wurden von demselben Meister, dem Wappenmaler des Königs *Matthias* illuminiert, der an der Verzierung von mehr als 30 Corvin-Bänden teilgenommen hat. In der Randleiste seines schönsten Werkes, des Kodexes der Bibliothek in Modena „*De re aedificatoria*“ von *Leon Battista Alberti* ist dieselbe

florentinische Renaissance-Ornamentik aufzufinden, wie in den illuminierten Exemplaren des *Missale Quinqueecclesiense*.

Beide Missale wurden auf Kosten des Ofner Buchhändlers Johannes *Paep* herausgegeben. Es ist anzunehmen, dass *Paep* auch die Verzierungen der auf Pergament gedruckten Exemplare der Missale anfertigen liess. Das Messbuch von Péter *Váradí* und die illuminierten drei Exemplare des *Missale Quinqueecclesiense* sind demzufolge wichtige Beweise der bisher unbekanntenen Beziehungen der Ofner Buchmaler-Werkstätte zum Ofner Buchhändler Johannes *Paep* und gewähren somit einen Einblick in die weitreichende Tätigkeit der genannten Werkstätte.